

СРЕДЊОВЕКОВНЕ МЕНИЦЕ У ДУБРОВНИКУ И СРБИЈИ.
ПРАВО И ЕКОНОМИЈА. ПРОПИСИ И ПРАКСА О ПОСЛОВАЊУ
МЕНИЦАМА У ДУБРОВНИКУ И СРБИЈИ 15. ВЕКА

Академик Момчило Спремић
САНУ Београд

Апстракт: У средњем веку било је мало новца, па су у финансијским пословима преовлађивали кредити. Један од начина кредитирања било је пословање меницама. Меница („*lettera di cambio*“) поникла је у Италији, а проширила се у позном средњем веку на балканске земље, нарочито на градове источне јадранске обале. Меница је садржавала две операције: кредит и промену валуте и омогућавала да се новац не преноси из места у место, што је у средњем веку било скопчано с великим ризицима. Менице су у 14. и 15. веку нашле примену у Дубровнику, а Бенко Котуљевић, дубровачки економски теоретичар и практични трговац 15. века, посветио јој је у своме делу *О трговини и савршеном трговцу* једну главу. Употреба меница се из Дубровника проширила на Србију. Дубровачка општина је меницама долазила до новца у Српској деспотовини, нарочито на двору деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву. Меницама су се користили и њени поданици, послујући по српским градским и рударским насељима. Менице су у Србији писане не само на латинском већ и на српском језику.

Кључне речи: кредит, меница, Дубровник, Србија, Бенко Котуљевић, новац, Италија, валута, Ђурађ Бранковић, Смедерево.

Академик Десанка Ковачевић Којић бави се првенствено привредном историјом средњовековне Србије и Босне на основу дубровачких архивских докумената. Они омогућавају да се сагледа употреба вредносних папира у трговачким трансакцијама. У договору с Десанком Ковачевић Којић, за *Зборник* који ће јој бити посвећен прилажем рад о коришћењу меница, како би се подстакла даља истраживања ове проблематике. Под насловом *Право и економија. Прописи и пракса о пословању меницама у Дубровнику и Србији 15. века* овај рад је објављен у публикацији „Средњовековно право у огледалу историјских извора“, САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд 2009, 165–178. У средњем веку било је мало новца, па су у финансијским пословима прео-

влађивали кредити чија је улога била пресудна за трговину и уопште за привреду.¹ Доћи до новца није било лако, како свету малих људи, тако и трговцима који су били укључени у међународну трговину. У позном средњем, веку новац је позајмљиван уз прилично висок интерес, на пример, у Фиренци од 10 до 15%, а у Каталонији чак уз 25 до 30%.² У Дубровнику је новац даван на зајам уз зараду од 10 до 12%.³ Управо због оскудице у новцу, продаја на кредит постала је општа појава. Наравно, кредити су могли бити робни и новчани. Дубровчанин Бенко Котруљевић, економски теоретичар и практични трговац, написао је у 15. веку у своме делу *О трговини и савршеном трговцу*: „нестало би сваке трговине међу трговцима, пропала би струка, те би пропале не само породице трговца него и државе” да нема продаје робе на кредит.⁴

Један од начина кредитирања било је пословање меницама. Меница („*lettera di cambio*”) поникла је у Италији, у Фиренци (Бенко Котруљевић), у 13. веку, а добила је ширу примену у 14. веку.⁵ Иако је Константин Јиречек написао: „Менице (*'litterae cambii'*) помињу се у Дубровнику изреком тек од 1398, у саобраћају с доњом Италијом, Србијом и Турском”, данас се зна да се јављају у Дубровнику већ у двадесетим годинама 14. века. Коришћене су у трговини са странцима, а 1368. написана је прва меница у којој су партнери били искључиво Дубровчани.⁶ Бенко Котруљевић је у свом поменутом делу посветио једну главу меници, из које из-

¹ Н. Perenne, *Histoire économique de l'occident médiéval*, Brugges 1951, 106.

² Cl. Carrère, *Barcelone, centre économique à l'époque des difficultés, 1380–1462*, Paris – La Haye, 1967, 845; А. Saponi, *I mutui dei mercanti fiorentini del Trecento a l'incremento della proprietà fondiaria*, *Studi di Storia economica medievale*, Firenze 1940, 49.

³ I. Voje, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976, 170.

⁴ Benedetto Cotrugli Raguseo, *Il libro dell'arte di mercatura, a cura di Ugo Tucci*, Venezia 1990 (даље: U. Tucci) 150; *O trgovini i o savršenom trgovcu* четри knjige Gospara Bene Kotruljevića, Dubrovčanina, (preveo Ž. Muljačić, pogovor A. Runjić), Dubrovnik 1989 (даље: Ž. Muljačić) 118–119; М. Zebić, *Život i rad Dubrovčanina Benka Kotruljića i njegov spis o trgovini i o savršenom trgovcu* (даље: М. Zebić), Titograd 1963, 130. Уп. М. Вујић, *Прво научно дело о трговини Дубровчанина Бенка Котруљевића*, Глас СКА, 80 (1909) 25–124; D. Kovačević Kojić, *Dvojno knjigovodstvo u Dubrovniku* i Benko Kotruljević, *Godišnjak DI BiH*, 30 (1988) 57–64; М. Spremić, *Benedetto de Cotrugli, un Raguseo del secolo XV: mentalità e potere, Forme e tecniche del potere nella città (secoli XIV–XVII)*, Annali della Facoltà di Scienze Politiche, a.a. 1979–1980, 16, *Materiali di Storia* 4, Perugia 1981, 190–199. О досадашњим издањима Бенкове књиге: *Računovodstvo, revizija i finansije* 8, Zagreb 2008, 154–155. *О разним аспектима личности и дела Бенка Котруљевића: Dubrovčanin Benedikt Kotruljević, hrvatski i svjetski ekonomist XV stoljeća*, Zagreb 1996, I–XXIV, 1–383.

⁵ К. Јиречек, *Историја Срба* 2, Београд 1952, 205.

⁶ К. Јиречек, н. д. 2, 205; I. Voje, *Kreditna trgovina*, 156.

двајамо следећу тврдњу: „Мењање је згодан проналазак и готово саставни део и круна свих трговачких послова. Без њега не може постојати трговина... Говорим о мењању што се врши меницама из места у место”. Аутор истиче „да је меница веома моћан и трговини веома потребан елемент и да се без ње трговина не може обављати”.⁷ Менично пословање састојало се у томе што је зајмодавац уступао неку суму новца, уз одређени проценат зараде, другом пословном човеку, а овај се обавезивао да му је врати обично у другом месту и у другој валути. Према томе, у меници су садржаване две операције: кредит и промена валуте.⁸ Пословање меницом обухватало је, дакле, два плаћања: позајмљивање у једном и враћање новца у другом месту. Овом операцијом обично су биле обухваћене четири особе: две приликом позајмљивања и две приликом враћања новца. Поменути четири лица су: „il traente” – онај који налаже исплату, „il trattario” – онај коме се врши исплата, „il beneficiario” – онај у чију се корист врши исплата и „il numerante” – онај који врши исплату.⁹ Поред кредитирања и промене валуте, меницом је омогућавано да се новац не преноси из места у место, што је у средњем веку било скопчано с великим ризицима. Бенко Котруљевић у свом поменутом делу изричито каже: „Мењање је корисно и нужно људима који хоће да путују из места у место и имају потребу валуте земље у коју одлазе, а вољни су дати у замену новац земље из које одлазе. То су прелати, витезови, студенти, војници и сличан свет, који не може пренети новац из Сицилијске краљевине у Бриж у Фландрији итд., па траже меницу и притом дају ову валуту, а примиће одговарајућу вредност у оној, јер би најчешће било немогуће на други начин пренети новац”.¹⁰

Наводећи пример напуљског трговца који је купио сукно за 1.000 дуката у Барселони, Бенко Котруљевић истиче да он не би могао понети тај новац, јер је било забрањено да се износи из Напуљске краљевине. „А када би се и могли [новци] извести, питање је да ли би се то могло

⁷ U. Tucci, 165; Ž. Muljačić, 170–171; M. Zebić, 139.

⁸ R. De Roover, *L'evolution de la lettre de change*, 14–18 siècle, Paris 1953, 43; G. Cassandro, *Vicende storiche della lettera di cambio*, Bollettino dell'Archivio storico del Banco di Napoli (1956–1957) 7. После спора међу привредним историчарима преовладало је мишљење о томе да је меница и инструмент кредита и замена валуте. J. Kulišer, *Opća ekonomska povijest srednjeg i novog vijeka*, Zagreb 1957, 273–331; *The Cambridge economic history of Europe III*, Economic organization and policies in the Middle Ages, Cambridge 1963, 95; G. Luzzato, *Ekonomska povijest Italije I*, Zagreb 1960, 331–333.

⁹ G. Cassandro, *Cambiale (Premessa storica)*, Enciclopedia del diritto V, Milano 1959, 83; G. Cassandro, *Vicende*, 39; H. Lapeyre, *Alphonse V et ses banquiers*, Le Moyen Age, 67 (1961) 97.

¹⁰ Ž. Muljačić, 176–179; M. Zebić, 141; Уп. U. Tucci, 155.

учинити на сигуран начин и у погодно време с обзиром на толики пут”. Зато је потребно наћи трговца у Барселони коме је потребан новац у Напуљу. Положиће му 1.000 дуката у Напуљу, а добиће тај новац у Барселони у тамошњој валути. Трговац се мора обавестити колико у томе новцу кошта сукно у Барселони. Цела операција своди се на „размену новца”. С друге стране, трговац мора знати колико кошта сукно у Напуљу и шта би то чинило у Барселони у њеној монети. На све то треба додати остале трошкове, као што су „најам брода и осигурање”, и знаће се колико ће бити корисна продаја сукна у Напуљу. При томе, суштина целе операције састоји се у размени новца барселонског и напуљског. У ствари, зарада на меници заснива се на курсу валута и интересу на позајмљени новац. Зато трговац мора бити добро обавештен о курсу новца, односно мора непрестано добијати „писма и обавештења из места у место о кретању курса”. Осим тога, „мора уживати добар кредит у оним градовима у којима намерава мењати”. У супротном, може уместо добитка претрпети штету.¹¹

Средњовековна меница био је кратак докуменат којим је тражена исплата неког новца узетог на зајам обично у другом месту. Навешћемо пример менице коју је 13. марта 1445. поднео Бенко Котруљевић Аниелу Чикапеше: „A tergo. Domino Anieli Cichapesse in Ragusi. Jesus Maria, a di 5 decembris 1444 in Venexia. Pagate per questa prima mia de cambio vista, a uno mexe, ducatos cento doro a ser Benedeto de Cotruglio, zoe ducatos C per altrotanto ho avuto de qua da ser Marin de Dimitri et al tempo li fati bon pagamento et meteti a mio conto, che Cristo vi guardi. Andrea de Grezi saluti.”¹² Дакле, Андреа де Греци налагао је из Венеције Аниелу Чикапеше у Дубровнику да исплати Бенку Котруљевићу 100 дуката које је поменути Андреја добио у Венецији од Марина Димитровог. Међу именима особа укључених у новчану трансакцију најпре се налази име дестинатара, затим датум и место издавања менице, рок исплате, сума новца, која је могла бити поновљена, име налогодавца. Као и у другим средњовековним документима, почетак и крај красе инвокативни изрази „Jesus Maria” и „che Cristo vi guardi”.

У наведеном случају сума новца изражена је у дукатима. Понекад је, додуше ретко, налагано да се исплата меницом обави у млетачким дукатима. Тако је каталонски трговац Јован де Рода тражио, у јуну 1445. године, од Јоханеса Спартеријуса да исплати Ивану Бунићу преко ме-

¹¹ U. Tucci, 165–166; 2. Muljačić, 172–173; M. Zebić, 139–140.

¹² Historijski arhiv u Dubrovniku. Diversa Notariae (даље: Div. Not.) XXIX, 70.

нице „тридесет два дуката венецијанска”.¹³ Али, и када то није посебно наглашавано, опште монетарно мерило био је млетачки дукат, који је у 15. веку доминирао тржиштем Средоземља, а поготово Јадранског мора. Када је исплата вршена у другим валутама, унапред је утврђиван однос обрачунског новца према млетачком дукату. Ако би се курс у међувремену променио, дужник се обавезивао да исплату изврши у ефективним млетачким дукатима или да надокнади разлику у курсу. Тако се Матеј Ђурђевић обавезао 15. децембра 1452. године да најкасније за годину дана исплати барселонском трговцу Михаилу Пикеру („Picher”) „duc. 919 ad sol. XVI de Barcelona pro ducato qui sunt libr. 735 et sol. 4 de Barcelona”. Дужник ће за ову суму, ако се у међувремену промени курс монетама „que current ad presens in Barcelona”, исплатити меницом „ducatos venetos bonos et iusti ponderis pro admontantia dictorum denariorum secundum quod valebunt cambia a Napulis Barcelone”.¹⁴ Дакле, меница се куповала и продавала по важећем курсу.¹⁵ Дешавало се, додуше ретко, да исплата меницом није обављана у новцу него у роби. Дубровчанин Фрањо Стефанов налагао је меницом, писаном 1457. године, Петру Стефана Каселе („Caselle”) да Ивану Живулиновићу преда три пече сукна.¹⁶ Пошто су трговци били повезани међусобним дуговањима, понекад су уступали један другом своја менична потраживања.¹⁷

Већина меница доспелих у Дубровник писана је у Италији, пре свега у Венецији, привредно најснажнијој држави у Средоземљу. Управо у 15. веку Риалто је био финансијски и банкарски центар Европе. Затим су менице стизале из јужне Италије, највише из Апулије, онда са Сицилије, углавном из Сиракузе, па из Барселоне, такође са Леванта, преваходно из Цариграда. У трговини с Левантом, у Дубровнику су менице користили најчешће Италијани.¹⁸ Наравно, из Дубровника су слате

¹³ Div. Not, XXIX, 106.

¹⁴ Ово је једна од ретких меница у којој је утврђен курс барселонског обрачунског новца према дукату. Сличан уговор истовремено је склопио с Михаилом Пикером и Бенко Котруљевић. I. Воје, *Kreditna trgovina*, 158–159; Н. Фејић, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку*, Београд 1988, 76.

¹⁵ Н. Фејић, 69, 76.

¹⁶ Div Not, XLI, 99–100.

¹⁷ Debita Notariae (даље: Deb. Not.), XXX, 167’.

¹⁸ В. Крекић, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Age*, Paris – La Haye, 1961, 76, br. 421, 563, 642, 895, 942, 969, 1232, 1329, 1422, 1423; Исти, *La Puglia tra Dubrovnik (Ragusa) e il Levante nell'epoca Angioina*, Per una storia delle relazioni tra le due sponde Adriatiche, Bari 1962, 68; Б. Храбак, *Пословање Каталонаца из Манфредоније у Дубровнику од 1420. до 1520. године*, ИЧ 56 (2008) 92, 98–99.

менице у Италију, опет највише у Венецију,¹⁹ затим у Каталонију, на првом месту у Барселону. Њима су Дубровчани и Каталонци исплаћивали вуну и њен довоз. Тако је, на пример, Божичко Бунић 3. новембра 1451. године исплатио меницом 305 1/9 дуката Матеју Капелу на име возарине за вуну коју је добио из Каталоније.²⁰ Већи број меница написан је у Италији и послат у Дубровник, него што је из Дубровника упућено у италијанске државе, зато што су се Италијани мање задуживали код Дубровчана, чији су, у ствари, били повериоци. Исто тако, приметно је да је више меница коришћено на релацији Дубровник–Запад него на линији Дубровник–Левант.

У Дубровнику је посебно узело маха менично пословање Каталонаца. Као што је поменуто, у њиховој отаџбини владала је несташица у новцу и менице су нашле широку примену.²¹ Каталонци су баш преко меница развили обимно пословање у подручју Јадранског мора. Скоро целокупна трговина вуном с далеком Каталонијом обављана је у Дубровнику преко меница, при чему су исплате врло често вршене каталонским трговцима у Венецији.²² Меницама је највише пословао каталонски велетрговац Јоханес Спартеријус, конзул Каталонаца и арагонских поданика, који је живео у Дубровнику од 1439. до 1469, дакле пуних тридесет година. Продавао је вуну са Пиринејског полуострва и жито са Сицилије, али је још значајније то што је био највећи кредитор у граду. Током свога боравка потраживао је најмање 67.287, а дуговао

¹⁹ I. Воје, *Kreditna trgovina*, 156 нап. 344, 152 нап. 206, 207, нап. 55, 349, 350; Б. Храбак, *Дубровачко сребро у Италији и Каталонији у 14, 15. и 16. веку*, ИГ 1–2 (1980) 67.

²⁰ Div. Not, XXXVI, 61. Уп. Н. Фејић, 173.

²¹ М. Del Treppo, *I mercanti Catalani e l'espansione della Corona Aragonesa nel secolo XV*, Napoli 1967, 66–75; А. Е. Sayous, *Les méthodes commerciales de Barcelone au XV siècle d'après des documents inédits de ses archives. La bourse, le prêt et l'assurance maritimes, les sociétés commerciales, la lettre de change, une banque d'Etat*, *Revue historique de droit français et étranger*, année 15, Nr. 2 (1936) 274–286; А. Е. Sayous, *Note sur l'origine de la lettre de change et les débuts de son emploi a Barcelone (XIV siècle)*, *Revue historique de droit français et étranger*, année 13, Nr. 2 (1934) 316–318; *Cl. Carrère*, 69–70, 792, 844.

²² То су чинили и браћа Никола и Лука Кабужић, који су од 1426. до 1433. године у Италији, највише у Венецији, извезли сребра и злата у вредности око 100.000 дуката из Србије и у мањим количинама из Босне. Они су, на пример, исплатили Каталонцима у Венецији 16.093 дуката, што у готовини што у меницама. Д. Ковачевић Којић, *Каталонци у пословима браће Кабужић (Caboga) 1426–1433*, ИЧ 56 (2008) 43–46. Уп. . *Diversa Cancellariae* (даље: *Div. Cane.*), LXV, 72'–73, 78; *Div. Not*, XXXV, 182'; XXXVI, 61; XXXVII, 159'; XLV, 35; *Deb. Not*, XXXII, 105'. О трговачким књигама браће Кабужић: Д. Ковачевић Којић, *Трговачке књиге браће Кабужић (Caboga) 1426–1433*, Споменик САНУ 137, Одељење историјских наука 11, Београд 1999.

свега 1.580 дуката. Приспелу вуну из Каталоније често је исплаћивао меницама, а и већина Дубровчана плаћала му је вуну такође преко меница.²³ Марко Бунић и Ламприца Цријевић добили су од њега вуну по цени од 2.296 дуката и 14 гроша. Марко је од новца који је имао у Венецији преко „*litteram cambii*” одмах исплатио 800 дуката.²⁴ Зна се да се 13 меничних операција Спартеријуса односило на преко 2.700 дуката.²⁵ Захваљујући меничном пословању, Дубровник је, заједно са Венецијом, био најзначајнији центар финансијских операција каталонских трговаца у басену Јадранског мора.

Као што је посредно наговештено, и сами Дубровчани су, по угледу на странце, временом почели да обављају меницама међусобне финансијске операције. Тако је, на пример, Антоније Округлић тражио меницом написаном 22. октобра 1480. у Барлети од Петра Радељиног да Симону „*de Chalistis de Ragusio*” плати 54,5 дуката, које је Антоније добио од Михаила „*de Chalistis*”.²⁶ И сама Дубровачка општина задуживала се у Италији преко меница. По њеном одобрењу, поклисари Јуније Градић и Паладин Гундулић, који су 1459. године ишли напуљском краљу Ферантеу, задужили су се меницом у јужној Италији код Петра Гучетића на 240 дуката да би купили коње на којима су одјахали у краљев логор. Наравно, општина је исплатила Гучетићу поменути меницу у Дубровнику.²⁷

Суме новца исплаћиване меницама кретале су се обично од неколико десетина до неколико стотина дуката. Није био мали број меница написаних на свега 20, 30, 40 или 50 дуката. Тако је, на пример, Каталонац Мартин Видал наложио 1475. Андреји Антонијевом да меницом исплати Матеју Бунићу 25 дуката.²⁸ Велике суме на меницама написане су за куповину вуне од каталонских трговаца. Мартол Цријевић обавезао се у октобру 1458. да за купљену вуну плати меницом у Венецији Матеју „*de Campis*” из Тортозе 1.760 дуката.²⁹ Матеј Ђурђевић платио је крајем 1445. године, додуше, два меницама чак 2.089 дуката.³⁰

²³ Div. Not, XXXVI, 70; XXXIX, 12–12', 19–19'; XLI, 73'–74.

²⁴ Д. Дитић Кнежевић, Тканине у привреди средњовековног Дубровника, Београд 1982, 97.

²⁵ М. Spremić, *Johannes Sparterius da Saragozza, console aragonese a Ragusa*, X Songreso de historia de la Corona de Aragon, Zaragoza 1984, 549–559; Исти, *Дубровник и Арагонци 1442–1495*, Београд 1971, 71–73, 121; Н. Фејић, 155–158.

²⁶ Div. Not, LXV, 52–52'. Уп. Б. Храбак, *Вуна са Пиринејског полуострва у Дубровнику у 15. веку*, ИЧ 27 (1980) 77–78.

²⁷ Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље 2–1*, Београд 1935, 622–625.

²⁸ Div. Not, LIX, 144–144'.

²⁹ Deb. Not, XXXII, 105'. Уп. Н. Фејић, 185.

³⁰ Div. Not, XXIX, 158'.

Већина меница садржала је рок до кога је исплата морала бити извршена.³¹ Тај рок је могао бити изражен на два начина: или од дана до-ставе примаоцу или од датума писања менице. Први начин исплате више је практикован у Дубровнику. Бенко Котруљевић навео је податак о томе да је рок „за исплату менице из Рима у Напуљ осам дана по пријему, из Напуља у Рим десет, из Напуља у Венецију петнаест, из Напуља у Барселону тридесет дана”.³² За места из Напуљске краљевине исплата се морала обавити у Дубровнику у року од 8 дана. Иван Ђурђевић наложио је у јуну 1446. године меницом писаном у Транију Флорентинцу Балдасару Ђентили да исплати у Дубровнику Павлу из Урбина 40 дуката у року од 8 дана по пријему менице – „et vista a di 8 fate li bon pagamento”.³³ Менице слате из Дубровника у Венецију исплаћиване су за 8 или 10 дана.³⁴ Наравно, било је меница приспелих у Дубровник чија је исплата тражена за 10, 15, па и за 30 дана.³⁵ Било је случајева, истина ретких, да је то чињено за три, па и за два дана.³⁶ Марин Котруљевић је чак налагао крајем 1454. године меницом писаном у Катанцару своме брату Андрији да „одмах” исплати Радану Радвановићу 1.264 дуката, које је Марин добио у Калабрији од Радановог брата Ђурђа.³⁷ Ако је рок исплате текао од датума писања менице, онда је дужина рока зависила од међусобне удаљености два места између којих се преносила меница. За менице слате из Венеције у Дубровник тражена је исплата за месец или два, а за оне из Апулије – до 40 дана од датума писања.³⁸ У саобраћају између Дубровника и Барселоне менице су исплаћиване у року од 70 дана, па и касније. Већ помињани Божичко Бунић исплатио је меницом Каталонцу Матеју Капелу 3. новембра 1451. Преко фактора Антонија Фонта 305 1/9 дуката, на име возарине за довоз вуне из Каталоније. Рок за исплату био је 70 дана.³⁹ Иначе, менице писане у Апулији уручиване су примаоцима у Дубровнику прилично брзо – за две до три недеље, па чак и за неколико дана.⁴⁰

Приликом уручивања менице, прималац је изјављивао да ли је прихвата или не. Ако је прихватао, стављао је свој потпис према обичају

³¹ R. De Roover, 47.

³² Z. Muljačić, 176–177; M. Zebić, 141.

³³ Div. Not. XXX, 89’.

³⁴ I. Воје, *Kreditna trgovina*, 156 *nap.* 344, 152 *nap.* 206, 207, *nap.* 55, 349, 350.

³⁵ Div. Not, XXVI, 64’; XXIX, 49–49’; XLIII a tergo. Уп. Н. Фејић, 185.

³⁶ Div. Cane, LXII, 263; Div. Not, XXXIX, 6.

³⁷ Div. Not, XXXIX, 168.

³⁸ Div. Not, XXIX, 51, 70, 58; XLII, 32–33.

³⁹ Div. Not, XXXVI, 61. Уп. Н. Фејић, 173.

⁴⁰ Div. Not, LIX, 144–144’; LXV, 92–92’. Уп. Н. Фејић, 191.

– „acceptare et subscribere secundum usum et morem” – и обављао исплату у предвиђеном року.⁴¹ Међутим, већина меница у Дубровнику, о којима смо обавештени, није прихваћена. Како је показао Г. Касандро (G. Cassandro) за Италију, најчешћи разлог неисплаћивања био је тај што „il numerante”, тј. онај који је вршио исплату, није поседовао ништа од новца или робе онога ко је налагао исплату. Тако је било и у Дубровнику. Николин Цријевић је тражио меницом писаном 1457. у Транију од свога брата Јакова да исплати Константину Робертовом из Транија 111 дуката. Јаков је одбио исплату, јер „non habet in se aliquas pecunias dicti Nicolini eius fratris” како је изјавио.⁴² Проучавајући менице у Барселони 15. века А. Е. Сају (A. E. Sayous) је показао да су оне могле бити прихваћене и делимично, зависно од тога колико је „il numerante” имао новца или робе од свога пословног партнера.⁴³ Марин Димитров је у мају 1457. године пристао да исплати Божичку Бунићу 403, а не 550 дуката, колико је меницом написаном у Напуљу налагао Иван де Флорио, изјавивши да од имовине поменутог Ивана има само 403 дуката.⁴⁴ У Европи је меницу могло пратити и писмо, којим је њен аутор тражио од примаоца да изврши исплату. Неуручивање тога писма коришћено је за одбијање исплате.⁴⁵ Никола Пуцић је у октобру 1456. године одбио да исплати меницу Јоханесу Спартеријусу, правдајући се да уз њу није добио и „lettera de aviso”.⁴⁶

Када меница не би била прихваћена, трговац који није добио новац изнајмљивао је нотара. Овај је уз доношење садржаја менице, обично у присуству сведока, писао протест против имовине и лица које је одбило исплату или аутора менице, а понекад против обојице, стављајући им на терет све трошкове који проистекну због неприхватања менице. Када Јоханес Спартеријус у јулу 1442. године није хтео да прихвати меницу и исплати новац Томи Наљешковићу, опуномоћенику Млечанина Николе Јустинијана, Тома „dixit et protestatus fuit et dicit et protestatur de omni damno, dispendio, interesse et expensis que dicto domini Nicolao Justiniano sequentur vel ipse pacietur et passurus est ex eo quod dictus ser Johannes Expartieri dictam litteram cambii et cambium ipsum non accepit nec accepit”.⁴⁷ Протест је могао бити учињен тек по истеку времена озна-

⁴¹ Div. Not, XXVI, 64’.

⁴² Div. Not, XLI, 107–107’; G. Cassandro, Vicende, 43–44.

⁴³ A. E. Sayous, *Les méthodes commerciales*, 283–284.

⁴⁴ Div. Not, XLI, 161–162.

⁴⁵ G. Cassandro, Vicende, 44.

⁴⁶ Div. Not, XLI, 73–74.

⁴⁷ Div. Not, XXVI, 64’.

ченог као рок исплате менице. Када је Матеј Бунић у новембру 1475. године протествовао против Андрије Антонијевог зато што није прихватио меницу коју је у Манфредонији написао Каталонац Мартин Видал, Андрија је одговорио да се протест не може још чинити јер није истекао рок за исплату.⁴⁸ Међутим, протест се могао улагати и када је меница прихваћена, али је исплата обећавана после рока назначеног у њој. Матеј Рањина је протествовао у августу 1473. године против Живулина Чикапеше, иако је овај пристајао да му исплати меницу, али је, с обзиром на то да није имао новца, тражио да се исплата одложи.⁴⁹

Да би осигурали исплату менице, њени аутори су понекад преузимали обавезу да сами исплате меницу ако је не прихвати онај коме је била упућена. Влахо Рањина се у новембру 1450. године обавезао да плати 884 дуката „cum omnibus damnis et interesse” једном каталонском трговцу ако овоме не исплати поменути новац у Венецији Марин Димитров, коме је Влахо упутио меницу.⁵⁰ На исто лице падала је исплата менице, ако не буде на време достављена дестинатару. Како је скоро сваки дужник, који се обавезивао да меницом врати узети новац, морао имати јемца, овај је био дужан да исплати меницу ако то не учини њен аутор.⁵¹ Спорове настале око неприхватања меница у Дубровнику су решавали изабрани арбитри. Проучавајући менично пословање у Барселони 15. века, А. Е. Сају је закључио да смо обавештени о протестованим меницама, које су на захтев оштећених странака записивали нотари, док менице исплаћене без спорова нису ни записиване.⁵² Тако је било и у Дубровнику. Зато познате менице чине само део од целокупног меничног пословања. Оно је у Дубровнику почивало на истим принципима као у Италији, Каталонији и другим земљама Средоземља.

Већ у 15. веку постојало је више врста меница. Бенко Котруљевић каже: „праве се и ’суве менице’”. Мењач не састави меницу, не пише, не плаћа мешетаре, нити троши за провизије и курире, већ само рачуна текући курс и колико се може зарадити. Све су то лихварски уговори, па се узето мора вратити. Устајући против лихвара, истицао је да они потурају такве операције „дворским људима, прелатима и племићима, који се у тај посао не разумеју”.⁵³ Треба одмах рећи да нам данас није све јасно о меницама 15. века. Али, није било јасно ни самим људима тога

⁴⁸ Div. Not, LIX, 144–144’.

⁴⁹ Исто, LVII, 90’.

⁵⁰ Исто, XXXV, 182’.

⁵¹ Sentenze di Cancellaria, XXXII, 6–6’.

⁵² А. Е. Sayous, *Les méthodes*, 277, 285–286.

⁵³ U. Tucci, 199–200; Ž. Muljajic, 277; M. Zebić, 163.

времена. Бенко Котруљевић додаје: „Ја сам трговац и разумем се у свој посао, па ипак сам се две године с тим бавио док сам успео схватити, а имао сам више него осредњи таленат, вољу и жељу да разумем”. „Меница је”, наставља он, „користан изум за оне који су се њоме умели служити. Разумљиво, меницама су се служили велики трговци, а не пиљари, ’трговчићи јегуљиних кожа’”, каже он. Она је циркулисала не у малим местима, већ у великим и познатим тржиштима.⁵⁴ Развила се нарочито са удаљеним градовима и прекоморским тржиштима.

Не помињући никога поименично, Бенко Котруљевић наводи да „многи савременици и други у прошлости осуђују мењање као недопуштени посао”. Затим додаје да „нема сумње да они који су дали такав суд нису предмет познавали”. Као учен и побожан човек, познавао је ставове канониста о кредитним пословима и уопште о трговини. Цитирајући Св. Тому, бранио је зараду на меничном послу на бази тржишног течаја. Наводећи да се меницама мења новац и преноси из једног места у друго уз изванредан постотак, истицао је да новац може поскупети, што је доносило зараду, али може и појефтинити, што је доводило до губитка. Постоји, дакле, неизвесност, а уз то труд и трошкови, па је зарада оправдана.⁵⁵ У сваком случају, желео је да покаже да менично пословање није у супротности с хришћанским моралом.

Дубровчани су преносили организационе облике пословања средоземних земаља у балканско залеђе. Устројство њиховог система кредита, трговачких друштава, јемства, пословања преко фактора били су исти у залеђу као и у самом Дубровнику, у Италији и у другим земљама. Како су у балканској унутрашњости Дубровчани највише трговали у Србији и Босни, у сваком значајнијем месту имали су своје колоније. Њихова трговина у Србији почивала је, пре свега, на систему кредита. Српски трговци долазили су у Дубровник и узимали на кредит робу и новац. Међу робом су најчешће биле тканине. Према Ј. Тадићу, годишња вредност извоза тканина из Дубровника у Србију и Босну у првој половини 15. века достигала је вредност од најмање 250.000 дуката годишње.⁵⁶ Трговци из залеђа враћали су дугове у новцу или у роби, највише у сребру. Кредитна трговина у Дубровнику пратила је развој рударства у Србији и Босни. Наравно, кредите су узимали и од Дубровчана у Србији, а највише су их давали Соркочевићи и Котруљевићи. Дубровачки кредитори често су условљавали вра-

⁵⁴ Ž. Muljačić, 177–179; M. Zebić, 141–142.

⁵⁵ Ž. Muljačić, 179–183; M. Zebić, 141–144, 163.

⁵⁶ Ј. Тадић, *Привреда Дубровника и српске земље у првој половини 15. века*, ЗФФ 10–1 (1968) 535.

ћање дуга у сребру, јер су тако долазили до драгоценог метала. У систему раширеног кредитирања, Дубровчани су били повериоци, али понекад и дужници Срба, Грка, па чак и Турака. Број дужника дубровачких трговаца у Србији био је тако велики да су о њима водили посебне књиге. То најбоље показује пример Михаила Лукаревића који је трговао у Новом Брду. Његов вредан спис је, у ствари, књига дужника, са тачно назначеном висином дуга. Књига наводи имена преко хиљаду дужника, а сачињавао их је мали свет, рудари, топионичари, занатлије и обичан сеоски живаљ. Књига М. Лукаревића није никакав изузетак, само је једна од ретких сачуваних, какве су водили и остали трговци у Србији. Међу дужницима Дубровчана било је добростојећег света, српских војвода и достојанственика самих деспота. Крупне личности дуговале су крупне своте, мали свет мале суме.⁵⁷

Најтеже је било наплатити дугове. Повериоци су судски гонили дужнике, пленили њихову имовину, бацали их у затворе и окивали. Дешавало се да се исцрпу сва законска средства, а да се дугови не могу наплатити. Или домаћи свет није био солвентан или су ратна времена, тада тако честа, реметила мирнодопске послове. Није био редак случај да су тутори наслеђа продавали покретну и непокретну имовину умрлих лица само да би наплатили дугове. Дубровчани су понекад улагали у трговачка друштва робу и новац које су имали код дужника у Србији или завештавали наследницима потраживања у земљи српских деспота. Каткада су кретали из Дубровника само са циљем да наплате потраживања, а понекад су препуштали део новца ономе ко успе да га добије. Због наплате дугова Дубровчани су се обраћали српским деспотима, који су, колико су могли, штитили своје поданике. Увукавши становништво Србије у своје кредитне послове, Дубровчани су користили и пљачкали богатства Деспотовине у њеним најтежим данима, пред пад под турску власт.

Ипак, житељи Српске деспотовине су се, кроз трговину с Дубровчанима, јаче укључивали у трговачки промет и његове модерне облике. Робно-новчани односи су све више овладавали Србијом, на помолу је била владавина капитала, па и коришћење вредносних папира, међу које спадају и менице. Као што је дубровачка комуна меницама долазила до новца у Италији, исто тако је долазила и у Србији. Крајем 1431. године наложила је својим посланицима да у Приштини меницом дођу до новца, купе коње и оду на Порту.⁵⁸ У децембру 1441. овластила је своје поклицаре код султана

⁵⁷ I. Voje, *Kreditna trgovina*, 228–258.

⁵⁸ *Lettere di Levante*, XI, 58–61.

да у Једрену преко менице позајме било новац било метал од Ђеновљана, Млечана, Флорентинаца или од „оних који носе сребро из Србије у Роменију”, уз интерес од 8%, уз додатак неопходних трошкова. Послала им је одговарајуће документе за добијање новца, „uno in volgar schiavo, l'altro per gramatica latina”. Ако до новца не могу да дођу у Једрену, нека га траже у Новом Брду или Приштини.⁵⁹ Крајем 15. века дужници у Дубровнику су се обавезивали да ће новац исплатити у време поласка поклисара с харачем на Порту – „ad tempus caratii mictendi per dominium ad portam imperatoris”. Новац би се посредством менице исплатио посланицима или у Дубровнику или у неком месту у Турској, најчешће у Скопљу или у Софији. Тако се једном приликом, дужник обавезао да ће вратити кредитору 100 дуката „aut pro eo in Turchia oratoribus communis Ragusii qui de proximo ibunt ad portam cum tributo”, односно у другом случају – „in hinc modum et ad hos terminos videlicet: ducatos 50 pro ipso ser Junio primis oratoribus ituris ad portam cum charaz per unam litteram cambii dirigendam per dictum ser Junium”. Дакле, поклисари нису морали да носе са собом новац већ меницу, коју су наплаћивали у Турској.⁶⁰

Дубровачка комуна је преко меница долазила у Србији до пара за поклоне. У марту 1452. ставила је у дужност својим поклисарима и племићима у Смедереву да нађу сребра у вредности око 1.000 дуката за дарове на Порту, обавезавши се „Quod infra dies XV postquam presentate fuerint lettere cambii dominationi nostre debeanti fieri solutio”.⁶¹ Шест година касније, њени посланици су овлашћени да меницом дођу до неколико стотина дуката за поклоне и подмићивање Махмуд-паше Анђеловића, који се налазио у Србији.⁶² Када је Јаков Гундулић ишао на двор деспота Ђурђа Бранковића, меницом је набавио две стотине дуката, које му је јула 1453. влада признала као неопходне трошкове.⁶³ Комуна је долазила до новца или сребра код својих поданика у Србији, ук-

⁵⁹ N. Jorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des Croisades au XV siècle* II, Paris 1899, 384; В. Крекић, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant*, 325 (бр. 971). У мају 1451. дубровачки Сенат послао је меницу Вуку Бобаљевићу, своме амбасадору код византијског цара у Цариграду, да се задужи на 25 дуката, који ће бити намирени у Дубровнику. В. Крекић, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant*, 371–372 (бр. 1216, 1217).

⁶⁰ I. Воје, *Kreditna trgovina*, 132–133, 158.

⁶¹ Acta Consilii Rogatorum XII, 259. Ортаци једног трговачког друштва предвиђали су да тргују гламским сребром, с тим што ће продавати у Дубровнику или у Венецији „vel cum cambiis secundum cursum et per cursum ut sit”. Гламско сребро било је из Србије. И. Воје, *Argentum de glama*, ИЧ 16–17 (1970) 32.

⁶² Б. Недељковић, *Дубровачко-турски уговор од 23. октобра 1458. године*, ЗФФ 11–1 (1970) 376–377.

⁶³ Acta Minoris Consilii (даље: Cons. Minus), XIII, 139.

ључујући и оне на деспотовом двору. „Челник ризнички” српског деспота, Паскоје Соркочевих, дао је њеном амбасадору сребро, написавши меницу у Смедереву, обавезавши је „de solvendo ser Damiano de Sorgo argentum quod dedit ser Pasqualis Ceonich nostro ambassiatori Smedrevi per litteram cambii”.⁶⁴ Дамњан је био његов брат, а исплата се имала обавити у Дубровнику. Према томе, комуна се задуживала меницама у Србији, а дугове је, у одређеном року, враћала у Дубровнику, радећи са Србијом на исти начин као што је радила с Италијом.

Меницама су се служили и поједини трговци. Дубровачке власти су августа 1436. наложиле тројници својих поданика у Београду да новац од заоставштине Милоша Велојевића пошаљу „in nostre man e del nostro officio over per lettera di cambio per quella piu segur via et modo vi parega”.⁶⁵ Следеће године, настојале су да се намири дуг неком Флорентинцу, предвиђајући могућност да брат једног дужника који је трговао у Београду исплати дуг меницом.⁶⁶ Изгледа да се тим видом плаћања служио помињани Михаило Лукаревић у Новом Брду. Наиме, када би меница била исплаћена, кредитор је, по добијању обавештења преко „lettera de aviso”, наређивао да се задужница поништи. М. Лукаревић у својој књизи помиње такво „писмо” више пута.⁶⁷

Извори, дакле, недвосмислено сведоче о томе да су се менице употребљавале у Србији 15. века. Оне су у Србији писане, укључујући и саму смедеревску престоницу, у њу су стизале и из ње одлазиле у Дубровник и друге земље. Мада изворни подаци не пружају много података о меничном пословању у Деспотовини, види се да је било уобичајено у привредним везама с Дубровником. Највише се односило на задуживање дубровачке комуне. Она је на тај начин долазила до новца потребног за мисије својих амбасадора. И поред оскудности изворних података, зна се да су менице писане у Србији исплаћиване у Дубровнику у року од 15 дана од дана пријема. Интерес на позајмљени новац износио је око 8%.⁶⁸ Меница из 1441. године садржи још значајније податке. Написана је у Дубровнику у два примерка, „uno in volgar schiavo, l'altro per gramati-

⁶⁴ Исто, XIII, 116’.

⁶⁵ М. Динић, Грађа за историју Београда у средњем веку II, Београд 1958, 38.

⁶⁶ Исто, 40–41.

⁶⁷ М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, Београд 1967, 58; I. Воје, *Kreditna trgovina*, 157–158.

⁶⁸ Стефан Цријевић узео је 1470. од Матеја Бунића 560 дуката, уз обавезу да новац врати преко менице један Флорентинац у Једрену. Стефан се обавезао да лично подмири 560 дуката „et de pluri ducatos 50 pro suo interesse” ако Флорентинац не преузме меницу, што показује да је интерес износио 8,9%. I. Воје, *Kreditna trgovina*, 173.

са *latina*”. Латинска верзија била је намењена или Ћеновљанима или Млечанима или Флорентинцима, ако се од њих добије новац. Српски текст био је намењен онима „који носе сребро из Србије у Роменију”, а нарочито онима у Новом Брду и Приштини. Менице су, дакле, не само коришћене у Србији 15. века већ су и писане на српском језику.⁶⁹

У све обимнијем раду с новцем узимали су маха и банкарски послови. Почетком 1448. године дубровачка влада је одлучила да пошаље у Приштину Ђурђу Големовићу, достојанственику деспота Ђурђа, „*ducatos illos centum nonaginta duos qui alias despositati fuerunt in bancho*”.⁷⁰ Када је, исте године, завршен рад једног трговачког друштва, чији су ортаци пословали у Србији, подмирени су рачуни, али ликвидација није обухватила 43 литре и 10 унчи сребра и 54 дуката „*existentibus sequestratis et depositatis in banco canzelarie mandato domini*”.⁷¹ Иначе, у то време у Венецији је радило више банака, са којима су Дубровчани били у пословним везама. Из трговачких књига браће Кабуџић, како је показала Десанка Ковачевић-Којић, види се да су каталонски трговци из Венеције и Дубровника сарађивали са „*bancho di ser Goane Horsini e chompagni*” и „*bancho di Priuli*” у Венецији.⁷² Хватали су маха жирантски послови, јер су трговци имали своје рачуне у банкама. Имао га је и помињани Михаило Лукаревић, који је трговао у Србији. У својој књизи дужника изричито помиње свој „конто” у Венецији – „*e si do rag conto mio de Venexia*”.⁷³

Дубровник, град држава на источној јадранској обали, није био посредник само у размени добара између средоземног подручја и балканског залеђа већ и посредник у формама трговачког пословања. Његови поданици преносили су из Италије, у 15. веку привредно најразвијеније земље Европе, нове облике рада, који су поспешивали трговачки промет. Па и помињани Бенко Котруљевић био је дете италијанског Кватроћента. Међу тим новим облицима рада било је и коришћење меница. Оне су, уз кредит и замену валуте, искључивале преношење новца не само између Италије и Дубровника већ и између Дубровника и балканске унутрашњости. Како је у ту целокупну трговину била укључена и Србија, њу су, преко приморских трговаца, крајем средњег

⁶⁹ Радоња Миобратовић добио је 25 дуката од Николе Пуцића, уз обавезу да их врати у року од 15 дана. Радоња је изјавио „...*quo sunt pro una littera cambia manus Radoe fratri mei scripta in litera sclaua in Neapoli sub die 3 junii 1488 et michi directa de dicta quantitate*”. I. Воје, *Kreditna trgovina*, 158 нап. 355.

⁷⁰ Cons. Minus XI, 161’.

⁷¹ Deb. Not XXIII, 53. Уп. И. Воје, *Argentum de glama*, 35–36.

⁷² Д. Ковачевић Којић, *Каталонци у пословима браће Кабуџић*, 44.

⁷³ М. Динић, *Из Дубровачког архива I*, 60.

века додиривали најновији облици трговачког пословања. Дубровачко коришћење меница у Деспотовини сведочи о томе да је на помолу био нови привредни развој, који је, међутим, замењен турским ропством.

Momčilo Spremić
Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade

MEDIEVAL BILLS IN DUBROVNIK AND SERBIA.
LAW AND ECONOMY. REGULATIONS AND PRACTICE IN OPERATIONS
WITH BILLS IN DUBROVNIK AND SERBIA OF 15TH CENTURY

Summary

One of the ways of activity of crediting in the Middle Ages has been the dealing with bills of exchange. This instrument (*lettera di cambio*) was a brief document by which a lender provides a certain amount of money, stipulating a percentage of profit for himself, to another man of business, while the latter one assumes the obligation to repay it, usually at another place and in other currency. Two operations are included in the bill of exchange: providing credit and currency exchange. In addition, this was the practical way of not carrying money from place to place, which in the Middle Ages was a risky venture. The profit in this kind of deal was based on the currency rate of exchange and the interest calculated for the money that was lent. The Dubrovnik Commune contracted debts in Italy through bills of exchange, usually when its plenipotentiaries travelled in order to realize some mission. Majority of bills of exchange included the indication of strict deadline for paying off. At its presentation, the one to receive it declared whether he accepted it or not. Should he refuse the acceptance, a tradesman suffering loss hired a notary public who wrote the protest for nonpayment against the property and person who refused the payment.

The citizens of Dubrovnik have transferred the organizational forms of business operation from Mediterranean countries into the Balkan hinterland. Similarly to Dubrovnik Commune providing money it needed in Italy by using bills of exchange, Serbia as well was engaged in this sort of financial activity. The money was necessary for paying the poll-tax to Porte, for gifts and for bribery. Bills of exchange served to individual tradesmen as well. They were written in Serbia and were coming to Serbia, and also went to Dubrovnik and to other countries. When issued in Serbia, they were paid in Dubrovnik within fifteen days counting from the day of acceptance, while the interest against the money lent in this way amounted to about eight percent. A specific bill of exchange made in 1441 for the purpose of borrowing money in Turkey or Serbia included significant information. It was issued in Dubrovnik in two copies – *uno in volgar schiavo, l'altro pergramatica latina*. Consequently, bills of exchange have not only been in use in the 15th century Serbia, but were also written in Serbian language.